

Hverdagsguder. Græske terrakotter ved Sortehavet

Lise Hannestad

Som regel ser vi for os billeder af de græske guder som majestætiske marmor- eller bronzestatuer. Sådanne statuer har imidlertid kun udgjort en lille del af det samlede antal fremstillinger af græske guddomme. For de fleste af datidens mennesker har billeder af guderne i hverdagen været f.eks. i form af små terrakottafigurer på 10-15 cm højde. For alle grækere – fra geometrisk tid (og før) og til oldtidens slutning har disse små gudefigurer spillet en betydningsfuld rolle, og for mennesker, som boede langt fra byer eller de store helligdomme og sjældent kom der, må det være disse figurer som er tonet frem på nethinden, når man har talt om eller tænkt på billeder af en guddom. Det var de billeder, man havde hos sig i dagligdagen og måske med sig i graven, men også figurer, som kunne bruges som votivgaver til en guddom, når man drog til en helligdom for at ofre til guden, deltage i religiøse fester, søge gudens hjælp f.eks. ved sygdom eller rådspørge en guddom, når beslutninger skulle træffes. Terrakottafigurer af guder finder vi således overalt i den græske verden i helligdomskontekster, i bebyggelseskontekster og i grave.

Terrakottafigurer blev som bekendt ikke kun brugt til fremstilling af gudebilleder, men også mange verdslige emner; de berømte Tanagrafigurer i form af stående, siddende eller dansende kvinder er vel de kendteste eksempler herpå. Mange figurer har også tjent som legetøj – fund af terrakottadukker med bevægelige arme og ben er ikke ualmindelige fund i barnegrave. Dyr er et andet yndet motiv f.eks. som votivgaver til guderne, i stedet for et langt kostbarere offerdyr.

Terrakottafigurerne laves allerede fra 7. århundrede f.Kr. i forme, hvilket betyder, at de kan masseproduceres. Og når en form er blevet for slidt eller måske gået i stykker, kan man lave en ny over en af de allerede producerede figurer. Efterbearbejdning, f.eks. i form af indridsninger bliver ikke sjældent indridset efter figuren er taget ud af formen for at få detaljer, f.eks. i frisuren, til at stå klarere. Det ses f.eks. tydeligt på kvindeprotomet nedenfor (Fig. 8). Inden brændingen dækkes figurerne ofte med et hvidt overtræk, og efter brændingen bliver

Fig. 1. Siddende kvindefigur (H. 12,4 cm) og kvindeprotom fra grav 97 i Olbia. Ca. 540 f.Kr. (Skudnova 1988, forside).

figurerne normalt bemalet, ofte i stærke farver. Lyserød og lyseblå er blandt de foretrukne farver. Disse farver er sjældent velbevaret, når figurerne i dag findes, mens det hvide overtræk er langt mere modstandsdygtigt over for århundreders ophold i jorden.

Lige fra arkaisk tid har gudfigurer af terrakotta været almindelige i græske lokaliteter ved Sortehavet. De findes hyppigst i helligdomme eller bebyggelser, noget sjældnere i grave. Fig. 1-2 er eksempler på arkaiske terrakotter fundet i grave i Olbia fra arkaisk tid. Her findes de i under 10% af gravene, og meget ofte i form af et par siddende gudinder eller en siddende gudinde samt et *protom*, som på Fig. 1. *Protom* er en betegnelse vi bruger for en figur, som kun viser hoved og hals, samt evt. noget af kroppen. Hvilke guddomme, de siddende kvinder og *protomet* forestiller, er usikkert. Men da det er to kvinder, er sandsynligheden stor for, at de forestiller Demeter og hendes datter Kore/Persefone. Disse figurer er ikke lavet i Olbia men sandsynligvis importeret fra det østgræske område, måske Olbias moderby Milet på Lilleasiens vestkyst, ligesom meget af keramikken i gravene.

Fig. 2. To siddende kvindefigurer (den største er 9,3 cm høj) fra grav 158 i Olbia. Ca. 510-500 f.Kr. (Skudnova 1988, 145)

Et andet eksempel på gudfremstillinger i terrakotta fra grave finder vi f.eks. i den græske by Apollonia på Sortehavets vestkyst i det nuværende Bulgarien. Her er sådanne figurer lidt hyppigere end i de arkaiske grave i Olbia. Særligt i de ældste grave fra det tidlige 5. århundrede f.Kr. (byens tidligste gravpladser er endnu ikke fundet) og i børnegravene ses de ofte. Blandt gudfremstillinger er en figur, der identificeres som Afrodite, og Demeter-Persefone almindeligst. Fig. 3 viser en noget speciel variant af dette gudindepar. Figurerne i disse grave kan også forestille andet end guddomme. Der er således en del Silenfigurer (se f.eks. Fig. 5) og fremstillinger af teaterfigurer med de karakteristiske masker. Stort set alle terrakotterne er lokalt fremstillede men i den ældre fase, dvs. 5. og tidlige 4. århundrede i importerede forme.

Et detaljeret indblik i, hvilken rolle terrakottafigurer af guddomme spillede i en landsby ved det nordlige Sortehav, har de intensive udgravninger af Panskoe I på det nordvestlige Krim givet os. Stedet er udgravet i årene 1969-1994 og består af en række store bygningskomplekser. Det bedst undersøgte af disse er den såkaldte 'monumentale bygning', som udgøres af en firlænget bygning omkring en stor åben gårdsplads med en brønd. Bygningen er blevet ødelagt ved brand

Fig. 3. Figur forestillende Demeter og Persefone siddende i en fælles kappe omkring sig. Fra en grav i Apollonia, sandsynligvis et importstykke fra det ægæiske område (se også Fig. 4). H. 7,5 cm. Tidlige 5. århundrede f.Kr. (Venedikov o.a. 1963,)

tilsyneladende efter at være blevet angrebet af skythiske nomader. Efter ødelæggelsen har ruinerne fået lov at henligge, og der er aldrig senere blevet bygget på stedet. For arkæologer har udgravningssituationen derfor været ideel. Fundmaterialet viser, at bygningen må være opført omkring 320-310 f.Kr., og at ødelæggelsen er sket omkring 270 f.Kr. Bygningens mange rum har haft forskellige funktioner; nogle har tydeligt været til beboelse, andre f.eks. lagerrum. I det sydvestlige hjørne var et rum indrettet som en helligdom. Her stod et lille stenalter og et par transportable altre af terrakotta. I det lerstampede gulv var nedgravet to små gruber, hvoraf den ene indeholdt aske og brændte fugleknogler den anden en dyng muslingeskaller dækket af én stor muslingeskal. I rummet blev fundet seks terrakottafigurer. Blandt dem var to protomer, hvoraf det ene viser en kvinde som holder hænderne om brysterne (Fig. 6). Hun forestiller utvivlsomt Demeter, gudinde for korn og jordens frugtbarhed. Denne type er velkendt fra adskillige andre lokaliteter i det nordlige Sortehavsområde, herunder Olbia

og Chersones. Og typen kendes både fra helligdomme, bebyggelser og grave. Et mere fragmenteret *protom* fra helligdommen i den monumentale bygning forestiller gudinden Afrodite, som det klart fremgår af mere velbevarede eksemplarer af samme *protom*type fundet i en af de andre bygninger i Panskoe I. Hun holder et af sine attributter, en fugl/du, i den ene hånd. Et par usædvanligt store og flotte *protomer* fundet i en af de andre bygninger på stedet forestiller også Afrodite (Fig. 7 og 8). Hendes elegante frisure er sat op med et diadem og hun bærer både ørenringe, perlekæde og armbånd. I den ene hånd holder hun en due, i den anden en blomsterknop. I samme bygning er fundet en sortglaseret drikkeskål med en dedikationsindskrift til Afrodite. Den Afrodite, som dyrkedes i denne landlige bebyggelse, var efter alt at dømme ikke kærlighedens gudinde, men Afrodite som vegetationsguddom, således som hun beskrives af Hesiod allerede i 7. århundrede f.Kr., hvor han fortæller, at planterne spirer frem i gudindens fodspor (*Theogonien* 194-195) Fig. 5b viser bagsiden af det velbevarede *protom*, hvor man kan se en lille påsat bue i ler med en enkelt lodret gennem boring. De allerfleste af *protomerne* fra det nordlige Sortehavsområde har denne udformning af bagsiden tydeligt beregnet til ophængning. En terrakottafigur af endnu en guddom er fundet i den monumentale bygnings helligdom. Det er et fragment af en maske forestillende en skægget mandlig gud med en stor krans om hovedet (Fig. 7). Typemæssigt minder den om en Dionysos, der netop ofte gengives som en maske; men da der i rummet er fundet en sortglaseret drikkeskål med en indridset dedikationsindskrift til guden Sabazios, en frugtbarhedsguddom, forestiller denne terrakotta snarere denne gud. Så vidt jeg ved kendes der endnu ikke andre eksemplarer af denne terrakottatype. Det

Fig. 4. To eksempler på samme type Demeter og Persefone fremstilling som på Fig. 3. Disse to eksempler stammer fra Rhodos. Den største er 10 cm høj, den anden syv cm høj. Sidstnævnte vides med sikkerhed at være fundet i en grav. Begge eksemplarer er i dag i British Museum (Higgins 1954, pl. 39, nr. 231 og 232).

Fig. 5 a Afroditeprotom fra bygningen U7 i Panskoe I. H. 24,7 cm. Fra sammen form som Fig. 6. Protomer forekommer ofte som par. Anden halvdel af 4. årh. f.Kr. Fig 5.b, bagsiden af Fig. 5.a. Her ses den påsatte bue beregnet til ophængning af protomet. Bemærk også, at bagsiden er efterladt helt ubearbejdet. Man fornemmer klart, hvorledes leret er blevet presset ned i en form.

Fig. 6. Fragment af Afroditeprotom fra bygningen U7 i Panskoe I. Se også Fig. 5.

gør der derimod af en anden terrakottafigur af en mandlig guddom fundet i den monumentale bygning men ikke i selve helligdomsrummet. Det er en ung, vinget, nøgen mand (Fig. 9) med en *polos* på hovedet. Typen forestiller den unge Eros, og den er uhyre populær i hele det vestlige og nordlige Sortehavsområde. I Olbia f.eks. er fragmenter af mere end 40 eksemplarer fundet i en kultcisterne på byens centrale helligdomsområde. Derimod kendes typen slet ikke fra det bosporanske område. Præcist hvorledes den skal tolkes, har været meget diskuteret. Nogle forskere har foreslået Eros-Thanatos; mere sandsynlig er Rusjaevas kobling Eros-Iakchos (Rusjaeva 1982).

Typen findes meget ofte sammen med Demeterprotomer, og der kan ikke

Fig. 7. Fragment af maske af mandlig guddom, sandsynligvis Sabazios, fra helligdommen i den monumentale bygning i Panskoe I. H. 8,5 cm.

være tvivl om, at det er ikke Eros som søn af Afrodite, vi her ser, men som frugtbarhedsguddom, således som Hesiod beskriver ham i *Theogonien*, digtet om gudernes tilblivelse, hvor han sammen med jordgudinden Gaia er den første gud som følger efter Kaos. Denne urgamle Eros blev dyrket i enkelte græske helligdomme, hvoraf den berømteste lå i Thespiæ i Boiotien. Eroshelligdommen i Parion i det nordvestlige Lilleasien (Troas) var ikke mindst kendt for sin kultstatue, som var skabt af Praxiteles. Når man betragter Eros-terrakottapladerne og dens mange paralleller, kunne man fristes til at tro, at den efterligner Praxiteles' kultstatue i Parion; men fra afbildninger på Parions mønter, ved vi, at det var den bueskydende Eros, Praxiteles havde fremstillet. At den samme Erostype findes så mange steder i det nordlige og vestlige Sortehavsområde kunne tyde på, at der et sted i dette om-

råde har været en Eroshelligdom, hvor guden dyrkedes i den skikkelse, vi ser på terrakotterne. Hvis det var tilfældet, er den i hvert fald endnu ikke identificeret.

Ler er som bekendt et af de mest udbredte råstoffer, og terrakottafigurer er derfor blevet fabrikeret overalt i den græske verden. Også i byerne ved Sortehavet blev de produceret i stort omfang. I en landsby som Panskoe I er der imidlertid, trods de intensive arkæologiske udgravninger, ikke fundet spor af forme til at producere terrakotter i, det være sig protomer eller figurer. Landsbyen har fået de fleste terrakotter fra moderbyen Chersonesos eller eventuelt fra Olbia. Og selvom keramik produceret i Athen hyppigt er almindelige fund i alle landsbyens bygninger, så er terrakotter fra så fjerne egne en stor sjældenhed på stedet. En enkelt meget velbevaret figur (Fig. 8) udgør en undtagelse. Den forestiller gu-

Fig. 8. Terrakottastatuet-
te forestillende Pan. Fun-
det i bygning U7 i Pans-
koe I. H. 14 cm. Import
fra det ægæiske område.

den Pan med menneskekrop og gedeben og gedehorn i panden. Den er et af de sjældne tilfælde, hvor rester af bemalingen er bevaret: lyserød på krop, ansigt og kappe, brun på ben og sort på klove og på den klippe, hvorpå han står. Hans erigerede lem viser ikke blot hans liderlighed, men også hans frugtbarhed. Pan kædes i græsk mytologi sammen med guder som Dionysos, Afrodite og Eros, og han har også karakter af hyrde. Som Demeter, Sabazios, Afrodite og Eros van han

Fig. 9. Terrakottaplade forestillende Eros. Fundet i den monumentale bygning i Panskoe I. H. 10,7 cm.

en frugtbarhedsguddom. Det var til de guddomme, som kunne bringe god høst af korn og vin og rigdom på kvæg og dermed sikre livets opretholdelse, at ikke blot indbyggerne i Panskoe I, men landbefolkningen i hele den græske verden, også kolonisterne ved Sortehavets kyster, satte deres lid.